

האל הגדול הגיבור והנורא

כִּי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי הָאֱלֹהִים וְאֲדֹנֵי הָאֲדֹנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׂא פָנָיו וְלֹא יִקַּח שָׁחַד: (דברים י ז).1

עֲשֵׂה חֶסֶד לְאֲלֹפִים וּמִשְׁלֵם עֲוֹן אָבוֹת אֶל חֵיק בְּנֵיהֶם אַחֲרֵיהֶם הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר ה' צְבָאוֹת שְׁמוֹ: (ירמיהו לב יח).2

וְאֶתְפַּלֵּלָהּ לַה' אֱלֹהֵי וְאֶתְוַדָּהּ וְאָמַרָה אֲנִי הָאֵל הַגָּדֹל וְהַנּוֹרָא שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד לְאֲהַבָיו וּלְשֹׁמְרֵי מִצְוֹתָיו: (דניאל ט ד).3

וְעַתָּה אֱלֹהֵינוּ הָאֵל הַגָּדֹל הַגִּבּוֹר וְהַנּוֹרָא שֹׁמֵר הַבְּרִית וְהַחֶסֶד אֵל יִמְעַט לְפָנֶיךָ אֶת כָּל הַתְּלָאָה אֲשֶׁר מִצְאָתָנוּ וּלְמַלְכֵינוּ לְשָׂרֵינוּ וּלְכַהֲנֵינוּ וּלְנְבִיאֵינוּ וּלְאֲבֹתֵינוּ וּלְכָל עַמְּךָ מִיָּמֵי מַלְכֵי אֲשׁוּר עַד הַיּוֹם הַזֶּה: (נחמיה ט לב).4

ירושלמי ברכות פרק ז הלכה ג – הנביאים שהשמיטו ולא החניפו

רבי סימון בשם ר' יהושע בן לוי: למה נקרו אנשי כנסת הגדולה? שהחזירו הגדולה ליושנה. אמר רבי פינחס: משה התקין מטבעה של תפילה "האל הגדול הגיבור והנורא". ירמיה אמר: "האל הגדול הגיבור" ולא אמר הנורא.⁵ למה אמר הגיבור? לזה נאה לקרות גיבור שהוא רואה חורבן ביתו ושוקק.⁶ ולמה לא אמר נורא? אלא שאין נורא אלא בית המקדש, שנאמר: "נורא אלהים ממקדשיך" (תהלים סח לו).⁷ דניאל אמר: "האל הגדול והנורא" ולא אמר הגיבור - בניו מסורין בקולרין, היכן היא גבורתו? ולמה אמר הנורא? - לזה נאה לקרות נורא, בנוראות שעשה לנו בכבשן האש.⁸

¹ ראו פירוש ספורנו (ר' עובדיה ספורנו, 1470-1550 לערך, איטליה) על הפסוק: "האל הגדול - שאין נמצא שווה לו במדרגת מין מציאותו. הגיבור - המקיים כל המציאות במציאותו, כאומר: ואתה מחיה את כולם (נחמיה ט ו). והנורא - משיגה לשלם ולענוש באופן שראוי לירא מפניו". ספורנו הוא מהמפרשים 'הקלאסיים' המעטים שמצאנו שנדרשו לחלק זה של הפסוק: "האל הגדול הגיבור והנורא". על החלק הראשון של הפסוק: "אלהי האלהים ואדני האדנים" יש גם יש פירושים וכבר הקדשנו לקטע זה של הפסוק דף מיוחד בפרשה זו בשם **אלוהי האלוהים**. עניינינו הפעם הוא נושא "האל הגדול הגיבור והנורא", בדרך המדרש והאגדה.

² ירמיהו משתמש במטבע הלשון שייסד משה (ה' צבאות זה חידוש של חנה, ראו שמואל פרק א), לא רק במילים "האל הגדול הגיבור", אלא גם בהקשר של שכר ועונש. ראו איך הוא משלב בפסוק גם את "עושה חסד לאלפים", כאילו מזכיר למשה של ספר דברים את דבריו בספר שמות (פרק כ, עשרת הדברות) שיש גם צד של זכות ושכר באלוהות הגדולה והגיבורה ולא רק עונש. אבל ירמיהו משמיט את "הנורא" ועל כך במדרש שלהלן.

³ כך דניאל כשהוא מתפלל על שיבת ציון שמתמהמהת לבוא וכבר עברו שבעים השנים שציין ירמיהו. וכך גם בלשון דומה למדי בנחמיה פרק א פסוק ה: "ואמר אנא ה' אלהי השמים האל הגדול והנורא שומר הברית וחסד לאהביו ולשמרי מצותיו", כאשר נחמיה שומע על מצבם הקשה והעגום של ראשוני שיבת ציון: "אשר נשאר מן השבי שם במדינה ברעה גדלה ובחרפה וחומת ירושלים מפרצת ושעריה נצתו באש". דניאל ונחמיה משתמשים גם הם במטבע הלשון שייסד משה. אבל אם ירמיהו השמיט את "הנורא", הם משמיטים את "הגיבור" וגם על כך במדרש שלהלן. "שומר הברית והחסד" מתקשר גם הוא לפרשת השבוע. מצאו!

⁴ ציטוט מתוך נאומו המקיף של נחמיה במעמד כריתת האמנה, אשר מסכם את תולדות עם ישראל עד מעמד זה (תקופת האבות, המדבר ובית ראשון) ופותח את תקופת שיבת ציון - בית שני. כאן חוזר נחמיה למטבע הלשון המלאה של משה: "האל הגדול הגיבור והנורא" (ברוח "אנשי הכנסת הגדולה" שנראה להלן) ומדגיש את הברית והחסד שכל כך היו זקוקים לו עולי בית שני בתחילת דרכם הקשה. ראו דבריו שם בהמשך: "הנה אנחנו היום עבדים והארץ אשר נתתה לאבותינו לאכל את פריה ואת טובה הנה אנחנו עבדים עליה". דניאל נשאר בגולה, מתפלל שלוש פעמים ביום לכיוון ירושלים (דניאל ו יא) ומשמיט את "הגיבור" ("הנורא" של כבשן האש שריר וקיים). שבי ציון ובראשם עזרא ונחמיה מחדשים את נוסח משה המלא מתוך תקווה גדולה!

⁵ ראו ירמיהו לב טז-יז לאחר קניית השדה בענתות ערב החורבן: "ואתפלל אל ה' אחרי תתי את ספר המקנה אל ברוך בן גריה לאמר: אהה אדני ה' הנה אתה עשית את השמים ואת הארץ בלחך הגדול ובזרעך הנטייה לא יפלא ממך כל דבר: עשה חסד לאלפים ומשלם עון אבות אל חיק בניהם אחריהם האל הגדול הגיבור ה' צבאות שמו". ראו דבריו **נאולת השדה בענתות**.

⁶ "איזהו גיבור - הכובש את יצור" (מסכת אבות פרק ד משנה א)

⁷ והיות שבית המקדש חרב, פסק גם "נורא אלהים ממקדשך" ולכן לא אמר ירמיהו "הנורא". ראו בראשית רבה סט ז בחלום יעקב: "ויירא ויאמר מה נורא המקום הזה - מלמד שהראה הקב"ה ליעקב בית המקדש בנוי וחרב ובנוי. זהו שאתה אומר: נורא אלהים ממקדשיך".

⁸ ניתן כמובן לדרוש ההפך, בין גיבור לנורא, בין ירמיהו נביא החורבן ודניאל נביא הגלות (והקץ). אלא העיקר הוא שהנביאים לא היססו לשנות מטבע שטבע משה ולהתאים את הדברים לאירועי זמנם ובלבד שלא להחניף ולא לכזב. ראו מסכת מכות כד ע"א: "ארבע גזירות גזר משה רבנו על ישראל. באו ארבעה נביאים וביטלו. משה אמר: וישכון ישראל בטח ביד עין יעקב - בא עמוס וביטלה... משה אמר: 'ובגויים ההם לא תרגיע' (דברים כח סה) - בא ירמיה ואמר: 'הלוך להרגיעו ישראל' (ירמיהו לא א) וכו'".

וכיון שעמדו אנשי כנסת הגדולה, החזירו הגדולה ליושנה: "האל הגדול הגיבור והנורא". ובשר ודם יש בו כח ליתן קצבה לדברים הללו? אמר רבי יצחק בן אלעזר: יודעין הן הנביאים שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו.¹⁰

מסכת ברכות דף לג עמוד ב – אין להוסיף על דברי משה

הוא דנחית קמיה דרבי חנינא, אמר: האל הגדול הגבור והנורא והאדיר והעזוז והיראוי החזק והאמץ והודאי והנכבד. המתין לו עד דסיים, כי סיים אמר ליה: סיימתניהו לכולהו שבחי דמרך? למה לי כולי האי? אן הני תלת דאמרינן - אי לאו דאמריננהו משה רבינו באורייתא, ואתו אנשי כנסת הגדולה ותקניננהו בתפילה - לא הוינן יכולין למימר להו, ואת אמרת כולי האי ואזלת! משל, למלך בשר ודם שהיו לו אלף אלפים דינרי זהב, והיו מקלסין אותו בשל כסף, והלא גנאי הוא לו!¹¹

ירושלמי ברכות פרק ט הלכה א – הגבלה, הוספה, שתיקה

רבי יוחנן ורבי יונתן אזלין מיעבד שלמא באילין קרייתא דדרומה.¹² עלון לחד אתר ואשכחון לחזנא דאמר: האל הגדול הגבור והנורא האביר והאמץ ושיתקו אותו. אמרו לו: אין לך רשות להוסיף על מטבע שטבעו חכמים בברכות. רב הונא בשם רב: "שדי לא מצאנוהו שגיא כח" (איוב לו כג) - לא מצינו כחו וגבורתו של הקב"ה.¹³ רבי אבהו בשם רבי יוחנן: "היסופר לו כי אדבר כי אמר איש כי יבולע" (שם שם כ) - אם בא אדם לספר גבורותיו של הקב"ה מתבלע מן העולם. אמר רבי שמואל בר נחמן: "מי ימלל גבורות ה' - כגון אני וחבירי. אמר רבי אבון: "מי ימלל גבורות ה' - תרגם יעקב כפר נבוריא בצור: "לך דומיה תהילה אלהים בציון". סמא דכולא משתוקא. למרגלית דלית לה טימי, כל שמשבח בה פגמה.¹⁴

⁹ וכי בשר ודם (ירמיהו, דניאל ואולי הכוונה גם למשה?) יכול לקצוב (לשקול, להעריך) את מעשיו של הקב"ה ולהחליט איזה תואר ראוי לו (ברגע מסוים) ואיזה לא? כיצד יכלו הנביאים לנהוג חירות כזו בלשונם ולשנות נוסח תפילתם לפי אירועי זמנם?

¹⁰ התשובה היא: כן, הם יכולים, כי אין קצב ואין חנופה לפני המקום! העדפנו כאן את נוסח התלמוד ירושלמי, אך כדאי להשוות עם נוסח התלמוד הבבלי במסכת יומא סט ע"ב: "דאמר רבי יהושע בן לוי: למה נקרא שמן אנשי כנסת הגדולה - שהחזירו עטרה ליושנה. אתא משה אמר: האל הגדול הגיבור והנורא. אתא ירמיה ואמר: נכרים מקרקרין בהיכלו, איה נוראותיו? לא אמר נורא. אתא דניאל, אמר: נכרים משתעבדים בבנין, איה גבורותיו? לא אמר גיבור. אתו אינהו ואמרו: אדרבה, זו היא גבורת גבורתו שכושב את יצרו, שנותן ארץ אפים לרשעים. ואלו הן נוראותיו - שאלמלא מוראו של הקב"ה היאך אומה אחת יכולה להתקיים בין האומות!". וגם שם שואלים חכמים: "ורבנן היכי עבדי הכי ועקרי תקנתא דתקין משה?" והתשובה היא: "אמר רבי אלעזר: מתוך שיודעין בקב"ה שאמיתי הוא, לפיכך לא כזבו בו". ראו עוד הביטוי: "גדול כוחם של הנביאים שמדמים צורה ליוצרה" (בראשית רבה כז א, קהלת רבה ב ב) על כח הנביאים לתאר את הקב"ה בתיאורי המחשה (כגון מעשה מרכבה). אולי זה ענין אחר ואולי דומה ושייך. ועל כוחם של הנביאים לומר דברים קשים עוד יותר, ראו דברינו [הטיח דברים כלפי מעלה](#) בפרשת שלח לך.

¹¹ אין להוסיף תארים ושבחים לקב"ה ואין להוסיף על מטבע שטבעו חכמים, בעקבות דברי משה בפרשתנו, ואשר קבעו לומר: האל הגדול, הגיבור והנורא. גם תארים אלה, אילולי משה אמרם ואלמלא החרו החזיקו אחריו אנשי כנסת הגדולה - לא היינו אומרים אותם. ראו מקבילה לגמרא זו במסכת מגילה כה ע"א. ובשניהם יש המשך לנושא של יראת שמים, כפי שהגמרא מוסיפה ואומרת: "ואמר רבי חנינא: הכל בידי שמים - חוץ מיראת שמים, שנאמר: ועתה ישראל מה ה' אלהיך שואל מעמך כי אם ליראה. אטו יראת שמים מילתא זוטרתא היא?"¹² והאמר רבי חנינא משום רבי שמעון בן יוחאי: אין לו לקב"ה בבית גזויו אלא אוצר של יראת שמים... אין, לגבי משה מילתא זוטרתא היא... משל, לאדם שמבקשים ממנו כלי גדול ויש לו - דומה עליו ככלי קטן. - קטן ואין לו - דומה עליו ככלי גדול". כבר הקדשנו דף מיוחד בנושא [הכל בידי שמים חוץ מיראת שמים](#) בפרשה זו, כאן רק נשאל אם יש קשר בין ירוחם תארי ה' ובין הנושא של יראת שמים? האם שניהם "מילתא זוטרתא" לגבי משה? האם מי שרואה צורך להוסיף עוד ועוד תארים לקב"ה, הדבר מעיד על חסרון ביראת שמים שלו? ראו עוד בגמרא שם על מי שכופל ואומר מודים מודים - שמשתקים אותו (המשנה בברכות פרק א ובמגילה פרק ג (א ד)). שואל על כך רב פפא לאביי: "ודילמא מעיקרא לא כוון דעתיה, ולבסוף כוון דעתיה? - אמר ליה: חברותא כלפי שמיא מי איכא?". יחסי חברות עם הקב"ה - כיצד ייתכנו? אולי גם זה חלק מההתנגדות להוספת התארים לקב"ה: חברותא כלפי שמיא? נעשינו בני בית בחצרו של המלך שאנחנו מחלקים לו תארים בלי גבול? ובימינו יש גם "ש"מסתחבקים" עם הקב"ה באמצעות סטיקרים שונים ומשונים...

¹² תרגום: הלכו לעשות שלום בעיר אחת בדרום, וההמשך שמצאו שם חזן שהוסיף תארים לקב"ה בתפילתו. אולי השלום שהיו צריכים ר' יוחנן ורשי לקיש להשכין הוא בנוסח התפילה כעולה מהמשך הסיפור.

¹³ לנו, בניגוד לירמיהו ודניאל, אין הכח להבחין מתי הוא גיבור ומתי הוא נורא ולקצוב את מעשיו ותארו של הקב"ה. ראו איך היחס למילות התפילה משתנה באחת! והכל, כך נראה, בשל הרצון לשמר את נוסח התפילה - את המטבע שטבעו חכמים - שהלך והתגבש. אבל רבי שמואל בר נחמן אינו מהסס לומר: "מי ימלל גבורות ה' - כגון אני וחבירי". כיצד? בהוספת פיוטים? האם לפנינו מקור קדום לדעות לגבי תוספות לתפילה? כולל 'הגישה הרוחנית' של כוונת הלב ושתיקה כמו שאומר בסמוך ר' אבון בשם ר' יעקב מכפר נבוקיה שליד צפת? עוד על האמירה המיוחדת של ר' שמואל בר נחמן, ראו במים האחרונים.

¹⁴ הסם הטוב ביותר הוא השתיקה. השתיקה היא מרגלית שאין לה מחיר - כל המוסיף בשבחה, רק פוגם. ראו הסוגיה המקבילה (פחות או יותר) בבבלי מגילה יח ע"א על תפילת שמונה עשרה שנראה עוד להלן: "... מאה ועשרים זקנים, ומהם כמה נביאים, תקנו תפלה על הסדר... מכאן ואילך אסור לספר בשבחו של הקב"ה, דאמר רבי אלעזר: מאי דכתיב מי ימלל גבורות ה' ישמיע כל תהלתו, למי נאה למלל גבורות ה' - למי שיכול להשמיע כל תהלתו. אמר רבה בר בר חנה אמר רבי יוחנן: המספר בשבחו של הקב"ה יותר מדאי - נעקר מן העולם, שנאמר: היספר לו כי אדבר אם אמר איש כי יבלע. דרש רבי יהודה איש כפר גבוריא, ואמרי לה איש כפר גבור חיל: מאי דכתיב לך דמיה תהילה - סמא דכולא משתוקא. כי אתא רב דימי אמר: אמרי במערבא: מלה - בסלע, משתוקא - בתריף". עוד על "מי ימלל גבורות ה'" - רק מי שיכול להגיד כל תהלתו, ראו מכות י ע"א, הוריות יג ע"ב

מכילתא דרבי ישמעאל בשלח מס' דשירה פרשה א – בשירה ותשבחות

ר' אליעזר בן תדאי אומר: משה היה פותח בדברים תחילה וישראל עונין אחריו וגומרין עמו. משה היה פותח ואומר: אשירה לה', וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: אשירה לה' כי גאה גאה. משה היה פותח ואומר: עזי זזמרת יי, וישראל עונין אחריו וגומרין עמו: עזי זזמרת יי ויהי לי לישועה ... נאה גדולה לה' נאה גבורה לה' נאה התפארת והנצח וההוד לה'. וכן דוד אמר: "לך ה' הגדולה והגבורה והתפארת והנצח וההוד" (דברי הימים א כט יא) ... משל למה הדבר דומה? למלך בשר ודם שנכנס למדינה והיו הכל מקלסין לפניו שהוא גבור - והוא חלש, שהוא עשיר - והוא עני, שהוא חכם - והוא טיפש, שהוא רחמני - והוא אכזרי, שהוא דיין שהוא נאמן - ואין בו אחת מכל המדות הללו אלא הכל מחניפין לו.¹⁵ אבל מי שאמר והיה העולם אינו כן, אלא כל מה שמקלסין אותו, יותר הוא מקילוסו. אשירה לה' שהוא גיבור, שנאמר: "האל הגדול הגבור והנורא" ... אשירה לה' שהוא עשיר שנאמר: ... "לה' הארץ ומלואה וגו'" (תהלים כד א) ... ואומר: "לי הכסף ולי הזהב" (חגי ב ח) ... אשירה לה' שהוא חכם ... אשירה לה' שהוא רחמן ... אשירה לה' שהוא נאמן ... אשירה לה' שהוא נאה, שהוא הדור, שהוא משובח ואין כערכו, שנאמר: "כי מי בשחק יערוך לה' ידמה לה' בבני אלים" (תהלים פט ז).¹⁶

מסכת שבועות דף לה עמוד א – שמות הנמחקים

יש שמות שנמחקין ויש שמות שאין נמחקין. אלו הן שמות שאין נמחקין: כגון אל, אלהיך, אלהים, אלהיכם, אהיה אשר אהיה, אלף דלת, ויוד הי, שדי, צבאות - הרי אלו אין נמחקין. אבל הגדול, הגבור, הנורא, האדיר, והחזק, והאמיץ, העוז, חנון ורחום, ארך אפים, ורב חסד - הרי אלו נמחקין!¹⁷

מדרש תנחומא פרשת וירא סימן ב – הגדול שמשווה עצמו עם בריותיו

אמרו רבותינו בשם ר' אליעזר בן פדת: בשבעה מקומות השהו הקב"ה עצמו עם הבריות הנמוכין, שנאמר: "כי ה' אלהיכם הוא אלהי האלהים ואדני האדנים האל הגדול הגבור והנורא אשר לא ישא פנים ולא יקח שוחד" (דברים י ז),¹⁸ מה כתיב אחריו? "עושה משפט יתום ואלמנה ואוהב גר לתת לו לחם ושמלה". ואומר: "כי רם ה' וְשָׁפַל יָרְאָה וְגִבַּה מִמָּרְחָק יִדְעֵה" (תהלים קלח ו) ואומר: "כי כה אָמַר רָם וְנִשְׂא שָׁכַן עַד וְקָדוֹשׁ שְׁמוֹ מֵרוֹם וְקָדוֹשׁ אֲשֶׁכּוֹן וְאֵת דָּכָא וְשָׁפַל רוּחַ לְהַחֲיוֹת רוּחַ שְׁפָלִים וְלְהַחֲיוֹת לֵב נְדָכָאִים" (ישעיהו נז טו)¹⁹ ... כיון שמל אברהם נגלה עליו הקב"ה בכבודו לבקרו, שנאמר: "וירא אליו ה'".²⁰

שמות רבה (שנאן) פרשה ה סימן ה – קובלנת משה

¹⁵ חוץ מהנביאים שיודעים "שאלוהן אמיתי ואינן מחניפין לו".

¹⁶ נראה שהדרשן כאן לא חושש להרבות בתארי הקב"ה ולחרוג ממטבע שטבע משה, מה גם שהוא נתלה במשה בשירת הים ששר עם בני ישראל. ואולי זה עצמו התירוץ, תפילה לחוד ופיוטים ופסוקי דזמרא לחוד. ראו מדרש זוטא - שיר השירים (בובר) פרשה א: "בשבעים שמות נקרא הקב"ה. עליון, רם, נשא, נשגב, נפלא, גדול, גבור, עוזו, הוד, הדר, נורא, ישר, אדיר, צור, תמים, נאמן, טוב, חסיד, צדיק, קדוש, טהור, קנא, נוקם, נוטר, בעל חימה, נאה, צח, אדום, אח, רחוק, קרוב, איש, שומר, ראשון, אחרון, אריה, נשר, רועה, תפוח, מור, אשכול הכופר, עיר, מגדל, שופט, מלך, מסתתר, יוצר, בורא ... קורא, רוגע, ה', אלהים, אהיה אשר אהיה, צבי, עופר האילים ... " ועוד ועוד. ובתהלים פט: אֵל נִעְרָץ, חָסִין יְהִי, מוֹשֵׁל וְעוֹד. ואיפה הדוד של שיר השירים? אולי זה כוחם של ספרי הכתובים: תהלים, משלי, שיר השירים ואפילו איוב. האם בפיוטים מותר להוסיף ככל אשר תשרה רוח הפייטן עליו?

¹⁷ דבר אחד ברור, כל תוספת שמות אלה, בין אם היא רצויה ובין אם לא, אינה נחשבת לשם אזכרה שאסור למוחק. אין אלה משמותיו של הקב"ה, אלא תארים שאנו כבני אדם זקוקים לומר על מנת לצייר ברוחנו ובדעתנו את האלוהות, להללה ולשבחה.

¹⁸ ואיפה הקב"ה כן לוקח שוחד? ראו מדרש תהלים (שוחר טוב; בובר) מזמור יז: "ומנין שהקב"ה לוקח שוחד, שנאמר: ושוחד מחיק רשע יקח (משלי יז כג). ומה השוחד שנוטל מן הרשעים בעולם הזה? תשובה ותפלה וצדקה ... אמר הקב"ה: בניי, עד ששערי תפילה פתוחין - עשו תשובה, שאני לוקח שוחד בעולם הזה. אבל משאני יושב בדין לעתיד לבא - איני לוקח שוחד, שנאמר: לא ישא פני כל כופר ולא יאבה כי תרבה שוחד (משלי ו לה)". ראו דברינו [תשובה תפילה וצדקה](#) ביום הכיפורים.

¹⁹ הפטרת שחרית יום כיפור. ובתהלים לד יט: "קרוב ה' לְנִשְׁבְּרֵי לֵב וְאֵת דְּכָאֵי רוּחַ יוֹשִׁיעַ".

²⁰ נראה שמקור דרשה זו הוא בגמרא מגילה לא ע"א ושם הביטוי הוא: "כל מקום שאתה מוצא גבורתו של הקב"ה אתה מוצא ענוותנותו". מדרש תנחומא זה מצוי בפרשת וירא והוא דן בקב"ה שמבקר את אברהם החולה לאחר שמל, ועומד נצב עליו כאשר אברהם יושב. אבל החידוש הגדול הוא דווקא בביאור הפסוקים בפרשתנו. בחיבור שבין פסוק יז בו אנו דנים: "כי ה' אֱלֹהֵיכֶם הוּא אֱלֹהֵי אֲלֵהֵם וְאֲדֹנֵי הָאֲדָנִים הָאֵל הַגָּדֹל הַגָּבֹר וְהַנּוֹרָא אֲשֶׁר לֹא יֵשָׂא פָנִים וְלֹא יִקַּח שֹׁחַד" ובין פסוק יח הסמוך: "עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאֶלְמָנָה וְאֶהָב גֵּר לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה". מרוב שאנו דנים בתארי ה', ביכולת האדם והרשות להוסיף תארים וכינויים ולשנות ממטבע שטבעו משה ואנשי הכנסת הגדולה, לא שמנו לב מה מטרת כל זה. למה מאריך פסוק יז בתארי הקב"ה? מה מטרת כל תארי ה' הנשגבים: "האל הגדול הגיבור והנורא", "אלהי האלהים ואדוני האדונים"? לשמש מבוא לפסוק יח. להגנה על החלש והנמוך. תוארו האמיתי של הקב"ה, שהוא משווה עצמו עם הנמוכים בבריותיו, שהוא: "עֲשֵׂה מִשְׁפָּט יְתוֹם וְאֶלְמָנָה וְאֶהָב גֵּר לְתֵת לוֹ לֶחֶם וְשִׁמְלָה". האם זה התואר השבעים ואחד? ואגב כל זה, ראו דברינו [אלוהי האלוהים](#) הרחבנו לדון בקטע אחר של הפסוק.

"ומאז באתי אל פרעה לדבר בשמך הרע לעם הזה" (שמות ה כג). מהו בשמך? אמר לפניו: ריבון העולמים, שמך חיים הוא לכל באי עולם ושמך הרע לעם הזה! אמר ר' פינחס הכהן בר חמא: אמר לפניו - ריבון העולמים, שמך גדול גבור ונורא הוא וכל העולם כולו מתיראין, ופרעה הרשע שמע שמך והזיד.²¹

ספרי דברים פסקא שמג – תקנת נוסח התפילה

"ויואמר ה' מסיני בא וזרח משעיר" - מגיד הכתוב שכשפתח משה לא פתח בצרכם של ישראל תחילה עד שפתח בשבחו של מקום ... ואף דוד המלך פתח בשבחו של מקום תחילה ... ואחר כך פתח בשבחם של ישראל ... ואף שלמה בנו פתח בשבחו של מקום תחילה: "אין כמוך אלהים בשמים ובארץ שומר הברית והחסד" (דברי הימים ב ו יד) ואחר כך פתח בצרכם של ישראל ... וחזר וחתם בשבחו של מקום ... ואף שמונה עשרה ברכות שתיקנו נביאים הראשונים שיהו ישראל מתפללים בכל יום, לא פתחו בצרכם של ישראל עד שפתחו בשבחו של מקום: האל הגדול הגבור והנורא, קדוש אתה ונורא שמך.²² ואחר כך: מתיר אסורים ואחר כך רופא חולים ואחר כך מודים אנחנו לך.²³

מסדור התפילה – נוסח משה ונוסח אברהם בתפילת עמידה

ברוך אתה ה' אלהינו ואלהי אבותינו, אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב, האל הגדול הגיבור והנורא, אל עליון, גומל חסדים וקונה הכל וזוכר חסדי אבות ומביא גואל לבני בנייהם למען שמו באהבה מלך עוזר ומושיע ומגן: ברוך אתה ה' מגן אברהם.²⁴

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים: נשוב לרגע לדברי רבי שמואל בר נחמן בירושלמי ברכות ט א לעיל: "אמר ר' שמואל בר נחמן: מי ימלא גבורות ה' - כגון אני וחבירי". ר' שמואל בר נחמן, מגדולי הדרשנים, לא מהסס לומר על עצמו שהוא וחבריו כן יודעים ויכולים למלא את כל גבורות ה'! הכי צד? האם גם זה חלק מאי הכזב ואי החנופה של נביאים וחכמים כלפי הקב"ה? או שמא זה כוחו של המדרש! לתפילה יש נוסח קבוע "מטבע שטבעו חכמים" (כולל היכן מותר לאדם להוסיף מילים משלו, מה שקצת נשכח בימינו). אבל המדרש הוא ים פתוח ואינסופי. זעיר פה, זעיר שם, כל דרשה היא אבן חן לעצמה. אבל

²¹ עפ"י המדרש, לפחות, משה עושה שימוש ראשון בביטוי "גדול, גיבור ונורא" בשלב מאד מוקדם בשליחותו, בעת הנפילה אחרי עמידתו הראשונה לפני פרעה, כאשר הוא קובל לפני הקב"ה על סבל עם ישראל המתארך (ואפילו מורע מאז בא לדבר אל פרעה ודרש: שלח את עמי) וזועק "והצל לא הצלת את עמך!" (ראו הפסוקים בסוף פרשת שמות וכן דברינו [אותם הנתונים תחת הבנין](#) בפרשה זו). שמו האמיתי של הקב"ה הוא קצר ופשוט: חיים. אבל כאן צריך לזעוק ולהרעיש שמים וארץ, להשוות עם הנמוכים כדברי המדרש הקודם. האם כאשר משה נוקט בלשון "האל הגדול הגיבור והנורא" בפרשתנו הוא נזכר בקובלנה שלו בתחילת דרכו? בין כך ובין כך, אולי לפנינו עוד שם של הקב"ה - חיים.

²² בירושלמי ברכות בו פתחנו מיוחסת הכנסת מטבע הלשון "האל הגדול הגיבור והנורא" תפילה, לאנשי הכנסת הגדולה ש"החזירו הגדולה ליושנה" (לאחר שהנביאים קצצו בתארים בהתאם לנסיבות זמנם). אך כאן, במדרש ספרי מיוחס העניין לנביאים הראשונים בלי לגלות לנו מי הם (ירמיהו שהשמיט את "הנורא" ודניאל שהשמיט את "הגיבור" כלולים בהם?). ראו עוד תקנות שמיוחסות לנביאים הראשונים: הגדרת המשמרות והמעמדות (תענית פרק ד משנה ב, דברינו [משמרות ומעמדות](#) בפרשת פנחס), ראש השנה שהוא שני ימים (ירושלמי עירובין פרק ג הלכה ט), ואולי עוד שלא מצאנו. ולתפילת שמונה עשרה הקדשנו דף מיוחד בפרשת פקודי. ראו שם גמרא מגילה יז ע"ב שהנביאים שתקנו את תפילת שמונה עשרה סמוכים ל"זקנים" ואם כך, אולי הכוונה יותר לנביאים אחרונים, נביאי בית שני בפרט, מה שמתחבר עם אנשי הכנסת הגדולה, עזרא ונחמיה.

²³ ראו גם גמרא ברכות לב ע"א שהבאנו בדברינו בפרשת ואתחנן [אין לבריה כלום אצל בוראה](#): "דרש רבי שמלאי: לעולם יסדר אדם שבחו של הקדוש ברוך הוא ואחר כך יתפלל. מנלן? - ממשה, דכתיב: ואתחנן אל ה' בעת ההיא; וכתוב: ה' אלהים אתה חלת להראות את עבדך את גדלך ואת ידך החזקה אשר מי אל בשמים ובארץ אשר יעשה כמעשיך וכגבורותיך, וכתוב בתורה: אעברה נא ואראה את הארץ הטובה". הסיבה העיקרית שאנו אומרים "האל הגדול הגיבור והנורא" היא סידור שבחו של הקב"ה טרם שאנו שואלים את צרכינו היום יומיים. ואולי גם זו סיבה טובה לא להאריך ולהוסיף בתארים שונים, כאילו שריבוי התארים מרמז על ריבוי הצרכים שמידי יגיעו.

²⁴ אנחנו פותחים את תפילת עמידה בברכת האבות: א-להי אברהם, א-להי יצחק וא-להי יעקב שזהו יסוד האומה והתפילה (ראו דברינו בפרשת וירא [תפילות אבות תקנום](#)). מה גם שכך מצטווה משה בתחילת שליחותו: "ויואמר עוד אלהים אל משה פה תאמר אל בני ישראל ה' אלהי אבותיכם אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב שלחני אליכם זה שמי לעלם וזה זכרי לדר דר" (שמות ג טו, ראו גם מספר פסוקים קודם בתחילת ההתגלות בסנה: "ויואמר אנכי אלהי אביך אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב ויסתר משה פניו כי ירא מהביט אל האלהים". מחד גיסא "אלהי אביך" שאפילו קודם לאבות (ראו שמות רבה ג א) ומאידך גיסא "ויסתר משה פניו" שכבר נדרשו בשניהם דרשות הרבה). אבל מיד לאחר הפתיחה באזכור האבות, בא מטבע הלשון של משה: "האל הגדול הגיבור והנורא" ורק אחר כך מטבע אברהם: "אל עליון וקונה הכל" (בראשית יד). ונכנסה מטבע הלשון של משה למקומות נוספים בסידור התפילה, כגון ברכת המאורות: "את שם האל המלך הגדול הגיבור והנורא" וראו גם שילוב מטבעות אברהם ומשה בתפילת נשמת כל חי: "מי ידמה לך ומי ישוה לך ומי יערוך לך. האל הגדול הגיבור והנורא. אל עליון קונה שמים וארץ". היכן עוד?

שזירת המדרשים לשרשרת יעלת חן, ושרשרת בשרשרת עשויה, הן מילול כל גבורות ה'. ר' שמואל בר נחמן מעלה על נס גבוה את כוחו של המדרש, ואנו מלקטים למרגלותיו מקצת מרגלותיו.²⁵

²⁵ ועל הפיוטים ראינו במכילתא לעיל ונראה שהנושא צריך עיון נוסף. בפרט אותם שמוסיפים מלאכים ושאר פמליא של מעלה.